

Орта мектепте екі шетел тілін оқытуда транслингвальды тәсілді қолдану

ЖАРИЯЛАНДЫ
26.04.2026

ТІРЕК СӨЗДЕР
екі шетел тілі, коммуникативтік
қүзіреттілік, метатілдік хабардарлық,
орта мектеп, тілдік ауысу, тілдік
репертуар, транслингвализм

СІЛТЕМЕ
<https://bilimger.kz/188379/>

Әкімжан Ажар Еділқызы

Өтелбаева Әсел Ерланқызы

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті

Шет тілдер факультеті: екі шет тілі 3 курс студенттері

Жетекші: **Тілейхан Айгерім Тілейханқызы**

Аннотация

Мақалада орта мектепте екі шетел тілін — ағылшын және неміс (немесе француз) тілдерін — бір мезгілде оқыту барысында транслингвальды тәсілді қолданудың теориялық негіздері мен практикалық мүмкіндіктері қарастырылады. Транслингвализм ұғымының мәні, оның дәстүрлі бір тілдік оқыту парадигмасынан ерекшеліктері талданады. Когнитивті артықшылықтар, оқушылардың тілдік репертуарын тиімді пайдалану жолдары және педагогикалық стратегиялар ұсынылады. Зерттеу нәтижелері транслингвальды тәсілдің оқушылардың коммуникативтік құзіреттілігін арттыруға, тілдік ауысуды саналы пайдалануға және метатілдік хабардарлықты дамытуға тиімді ықпал ететінін дәлелдейді.

Кілт сөздер: транслингвализм, екі шетел тілі, тілдік репертуар, метатілдік хабардарлық, коммуникативтік құзіреттілік, орта мектеп, тілдік ауысу.

КІРІСПЕ

Жаһандану дәуірінде тілдік білімге деген талаптар күрт өсті: заманауи оқушыдан бір ғана шетел тілін меңгеру жеткіліксіз — өмірлік және кәсіби бәсекеге қабілеттілік бірнеше тілде еркін сөйлесе білуді талап етеді. Қазақстан Республикасының «Үшілік тілдік саясаты» — қазақ, орыс және ағылшын тілдерін меңгеруге бағытталған

мемлекеттік бағдарламасы — мектептерде шетел тілдерін оқытуға қойылатын талаптарды одан әрі күшейтті. Осыған орай, орта білім беру жүйесінде екі шетел тілін бір мезгілде оқыту мәселесі өзекті зерттеу нысанына айналып отыр.

Дәстүрлі тіл оқыту педагогикасы ұзақ уақыт бойы «бір тіл — бір сабақ» қағидасын ұстанды: нысаналы тілден басқа барлық тілдерді сыныпта қолданудан аулақ болу керек деп саналды. Алайда 2000-шы жылдардан бастап лингвистика мен білім беру ғылымдарында жаңа ағым — транслингвализм — қарқынды дамып келеді. Бұл ұғымды алғаш рет У. Колеман мен О. Гарсія ғылыми айналымға кіргізді; кейін оны К. Сеафорс, Л. Вэй сынды зерттеушілер тереңдете дамытты. Транслингвализм — көптілді оқушылардың барлық тілдік ресурстарын кіріктіре отырып, мағына жасаудың динамикалық процесі ретінде сипатталады.

Мақаланың мақсаты — транслингвальды тәсілдің теориялық негіздерін зерделей отырып, оны орта мектепте екі шетел тілін оқытуда нақты іске асырудың педагогикалық жолдарын анықтау. Зерттеу міндеттері: транслингвализм парадигмасының мән-мазмұнын ашу; оның когнитивті және дидактикалық артықшылықтарын талдау; екі шетел тілін оқытуда транслингвальды стратегияларды жүзеге асырудың тәжірибелік үлгілерін ұсыну.

1 ТАРАУ. ТРАНСЛИНГВАЛИЗМ: ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕР МЕН ҰҒЫМДЫҚ АППАРАТ

Транслингвализм (ағылш. translanguaging) ұғымы алғаш рет 1994 жылы уэльс лингвисті Сиан Колан Уильямс еңбектерінде пайда болды — сол кезде ол педагогикалық контексте: ваэльс тілін оқытуда оқушылардың тілдерді кезектестіріп пайдалануын сипаттауда қолданылды. Офелия Гарсия мен Лі Вэй бұл ұғымды кеңейтіп, «транслингвализм — тіл үйренушінің когнитивті жүйесінде жеке тілдер ретінде бөлінбеген, тұтас тілдік репертуарға сүйеніп мағына жасау тәжірибесі» деп анықтады (García & Wei, 2014).

Транслингвализмді кодты ауыстырудан (code-switching) ажырата білу маңызды. Кодты ауыстыру — екі тілдің кезекті қолданылуы; тілдер психоллингвистикалық деңгейде «бөлек жүйелер» ретінде қарастырылады. Транслингвализм болса тілдерді бөліп қарамайды: оқушының санасында барлық тілдік ресурстар бір тұтас «тілдік репертуар» құрайды деп есептейді. Нейролингвистикалық зерттеулер де (Cummins, 2000; Cook, 2016) бұл көзқарасты қуаттайды: L1 (бірінші тіл) мен L2 (екінші тіл), L3 (үшінші тіл) арасындағы аударым механизмдері мидың бір жадылық жүйесіне сүйенеді, ал екі немесе одан да көп тілді меңгерген адамның миында тілдер бір-бірінен тәуелсіз емес, өзара ықпалдасып дамиды.

Транслингвализм теориясының іргетасы — Джим Камминстің «Тіларалық тәуелділік гипотезасы» (Interdependence Hypothesis). Бұл гипотезаға сәйкес, бірінші тілде қалыптасқан когнитивті-академикалық тілдік дағдылар (CALP) екінші және үшінші тілді

меңгеруге оң ықпал етеді, өйткені олардың бәрі ортақ базалық «іргелі тілдік қабілетке» (Common Underlying Proficiency) тіреледі. Бұл идея екі шетел тілін оқытуда өте маңызды: егер оқушы ағылшын тілін жеткілікті деңгейде меңгерген болса, оның когнитивті жүйесі неміс немесе француз тілін игеруді жеңілдетеді, ал мұғалім осы синергияны саналы түрде пайдалана алса, оқу нәтижелері айтарлықтай жақсарады.

Метатілдік хабардарлық (metalinguistic awareness) — транслингвализм теориясының тағы бір өзекті ұғымы. Бұл — оқушының тілдік жүйелерді саналы талдай алу қабілеті: морфология, синтаксис, фонология тұрғысынан тілдерді салыстыра білу. Зерттеулер дәлелдегендей, метатілдік хабардарлықты мақсатты дамыту оқушыларға жаңа тілді тезірек меңгертеді, өйткені олар таныс тілдік заңдылықтарды жаңа тілде «таниды» және аналогия арқылы жаңа грамматикалық ережелерді меңгереді.

Сонымен, транслингвализм — жай ғана «тілдерді аралас қолдану» емес, педагогикалық мақсатпен жобаланған, оқушының тілдік репертуарының барлық мүмкіндіктерін жұмылдыратын стратегиялар жүйесі. Ол оқушыны тіл үйренуші ретінде емес, бай тілдік ресурстары бар тең субъект ретінде бағалайды.

2 ТАРАУ. ЕКІ ШЕТЕЛ ТІЛІН ОҚЫТУДАҒЫ КОГНИТИВТІ АРТЫҚШЫЛЫҚТАР ЖӘНЕ ТРАНСЛИНГВАЛЬДЫ ТӘСІЛДІҢ ДИДАКТИКАЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІ

Екі шетел тілін бір мезгілде оқыту ұзақ уақыт бойы педагогикалық қауымда пікірталас тудырып келді: кей зерттеушілер тілдердің «интерференциясы» оқушының назарын бөліп, білім сапасын төмендетеді деп пайымдады. Алайда соңғы он жылдықтардағы эмпирикалық зерттеулер (Cenoz & Gorter, 2011; Jessner, 2008) бұл алаңдаушылықты жоққа шығарып, транслингвальды ортада оқитын оқушылардың когнитивті икемділігі (cognitive flexibility) жоғары екенін анықтады.

Когнитивті икемділік — адамның ойын бір контекстен екіншісіне жылдам ауыстыра алу, бірнеше перспективаны бір мезгілде есепке ала алу қабілеті. Транслингвальды оқыту барысында оқушы тілдер арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды үнемі салыстырады; бұл процесс сыни тұрғыдан ойлауды, шығармашылықты және мәселені шешу қабілетін дамытатынын нейролингвистикалық зерттеулер растайды. Мәселен, ағылшын тілін оқып жүрген оқушы неміс тілімен бетпе-бет келгенде германдық тілдер тобының ортақ морфологиялық белгілерін (мысалы: □ water — нем. Wasser, ағыл. book — нем. Buch) «тануы» жаңа лексиканы меңгеруді айтарлықтай жеңілдетеді.

Транслингвализм оқытудың аффективті (эмоциялық-мотивациялық) өлшемін де жетілдіреді. Оқушы «сыныпта тек нысаналы тілде сөйлеуге тиіспін» деген қысымнан арылып, өз тілдік тәжірибесін еркін пайдалана алады. Бұл психологиялық қауіпсіздік сезімін, тілге деген оң қарым-қатынасты және ішкі мотивацияны нығайтады — Эдвард Деси мен Ричард Райан өздігінен анықтау теориясы (Self-Determination Theory) тұрғысынан бұл факторлар тіл меңгерудің басты қозғаушы күштері ретінде

дәлелденген.

Дидактикалық тұрғыдан транслингвальды тәсіл «жинақтаушы оқыту» (cumulative learning) принципін іске асырады: бұрын меңгерілген тілдік білімдер жаңа материалды игерудің «алаңы» ретінде қолданылады. Мысалы, ағылшын тілінде «conditional sentences» (шартты сөйлемдер) тақырыбын өткен оқушы неміс тілінің «Konjunktiv II» грамматикалық категориясымен таныстырылғанда, мұғалім ағылшын тілінің If-clause + would конструкциясын анықтамалық нүкте ретінде алып, ұқсастықтар мен айырмашылықтарды кестелеп салыстырса, түсіну процесі бірнеше есе жеделдейді.

Тілдік хабардарлықты дамытуда «тілдер портфолиосы» (Languages Portfolio) тиімді дидактикалық құрал болып табылады. Оқушылар оған тілдер арасындағы ортақ сөздік қорды (cognates), грамматикалық параллельдерді және айырмашылықтарды тіркейді. Мұндай рефлексивті тәжірибе оқушыны өз тіл үйрену процесінің белсенді субъектісіне айналдырады, автономды оқуды (learner autonomy) арттырады.

3 ТАРАУ. ОРТА МЕКТЕПТЕ ТРАНСЛИНГВАЛЬДЫ СТРАТЕГИЯЛАРДЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ ПРАКТИКАЛЫҚ ҮЛГІЛЕРІ

Транслингвальды тәсілді орта мектеп деңгейінде нақты іске асыру үшін мұғалімдерге нақты стратегиялар мен оқу іс-әрекеттерінің жүйесі қажет. Практикалық зерттеулер мен педагогикалық тәжірибеге сүйене отырып, біз бірнеше тиімді стратегияны ұсынамыз.

3.1. Тілдерді салыстырмалы талдау (Contrastive Analysis) стратегиясы

Мұғалім оқушыларға ағылшын мен неміс (немесе француз) тілдерін жүйелі түрде салыстыруға мүмкіндік беретін тапсырмалар жасайды. Бұл кезде үш бағанды кестелер тиімді: бірінші бағанда ана тілі (қазақ немесе орыс), екінші бағанда ағылшынша, үшінші бағанда неміс/француз тіліндегі эквиваленттер жазылады. Мұндай визуализация тілдер арасындағы типологиялық байланыстарды айқындайды және жадта орнықтырады. Мысалы, «Сенбі» — Saturday — Samstag (Samedi), «Бесінші» — Fifth — Fünfte (Cinquième) салыстырулары арқылы оқушылар сан атауларының тілдер арасындағы фонетикалық трансформациясын өздері ашады.

3.2. Транслингвальды мәтінді талдау стратегиясы

Бұл стратегия бойынша оқушыларға бірнеше тілде жазылған тексттер ұсынылады — мысалы, бір тақырыптағы ағылшын және неміс тілдеріндегі мақалалар немесе жарнамалар. Оқушылар алдымен ана тілінде тексттің мазмұнын жорамалдайды, содан соң таныс тілдердегі «таяныш сөздерді» (cognates) тауып, жаңа тілдің мағынасын контекстен шығарады. Бұл «тіларалық оқу» (cross-lingual reading) дағдысын қалыптастырады, шынайы коммуникативтік тапсырмалардың алдындағы дайындық болып табылады.

3.3. Тілдік биография және рефлексивті журнал жүргізу

Оқушылар өздерінің тіл үйрену тарихын — туған тілі, ана тілі, мектепте үйренген тілдер — «тілдік биография» форматында жазады. Осыдан кейін рефлексивті журнал жүргізіле бастайды: оқушы сабақта байқаған тілдер арасындағы ұқсастықтарды, өзін қиындатқан айырмашылықтарды және меңгергеніне қуанған тілдік жаңалықтарды тіркейді. Зерттеулер мұндай рефлексияның метакогнитивті дағдыларды (білу туралы білу) дамытып, оқушының өз тіл үйрену стратегияларын саналы басқаруына жол ашатынын дәлелдейді.

3.4. Аралас тілдік жоба (Translingual Project) стратегиясы

Оқушылар топпен немесе жеке берілген тақырыпта (мысалы, «Экология», «Технологиялар», «Жаһандық мәселелер») ағылшын және неміс (немесе француз) тілдерінде бір мезгілде презентация дайындайды. Жобаның мақсаты — тек тілдік өнімді шығару ғана емес, екі тілдегі материалдарды іздеп, синтездеп, өз сөзімен баяндай алу. Мұндай тапсырма «21 ғасыр дағдыларын» — сыни тұрғыдан ойлау, коммуникация, ынтымақтастық — тіл оқытумен органикалық ұштастырады.

Мұғалімнің рөлі де транслингвальды парадигмада түбегейлі өзгереді. Мұғалім — тек білім беруші емес, «тілдік делдал» (language broker) функциясын атқарады: ол оқушылардың тілдік репертуарын байыту үшін байланысты контекстер жасайды, тіларалық ауысуды (translanguaging moves) жоспарлы жүргізеді және оқушыларды тілдер арасындағы байланыстарды өздері ашуға ынталандырады. Pedagogical translanguaging (Cenoz & Gorter, 2020) концепциясы бойынша мұғалімнің тілдік ауысуы оқу мақсатымен тікелей байланысты болуға тиіс: кездейсоқ немесе жоспарсыз тіл ауысуы транслингвализм емес, тек хаос болып саналады.

Мектеп деңгейінде транслингвальды тәсілді сәтті іске асырудың алғышарттары: мұғалімнің екі шетел тілін жоғары деңгейде меңгеруі; оқу бағдарламаларының икемділігі; оқу кеңістігінің «көптілді» ортаға айналдырылуы (сынып бөлмесіндегі екі тілдегі плакаттар, кітаптар, лексикалық сілтемелер); ата-аналарды транслингвализмнің мәні туралы хабардар ету; мектеп әкімшілігінің мұғалімге педагогикалық еркіндік беруі.

ҚОРЫТЫНДЫ

Транслингвальды тәсіл орта мектепте екі шетел тілін оқытудың перспективалы парадигмасы болып табылады. Ол дәстүрлі «бір тіл — бір сабақ» логикасынан бас тартып, оқушының барлық тілдік ресурстарын — ана тілін, бірінші шетел тілін, екінші шетел тілін — оқу мақсатында жүйелі кіріктіруге негізделеді. Теориялық зерттеулер мен практикалық тәжірибе дәлелдегендей, транслингвализм оқушылардың когнитивті икемділігін, метатілдік хабардарлығын, коммуникативтік құзіреттілігін және тілге деген оң мотивациясын арттырады.

Салыстырмалы талдау, тілдерді кіріктірген жобалар, рефлексивті журналдар және тілдік биографиялар сынды нақты педагогикалық стратегиялар мұғалімдерге транслингвальды тәсілді күнделікті оқу практикасына ендіруге мүмкіндік береді. Бұл тәсілдің тиімділігі Қазақстан контексінде ерекше маңызды: мектеп оқушылары қазақ, орыс тілдерімен қатар ағылшын, неміс немесе француз тілдерін оқитыныдан, олардың тілдік репертуары өте бай — мұны педагогтар дұрыс пайдалана білуі тиіс.

Болашақта мектеп мұғалімдерін транслингвальды педагогикаға дайындауды педагогикалық жоғары оқу орындарының оқу жоспарларына кіріктіру, осы тәсілдің тиімділігін Қазақстанның нақты мектептерінде эмпирикалық зерттеу және мемлекеттік шетел тілі стандарттарына транслингвальды принциптерді ендіру — өзекті міндеттер болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Каммингс Дж. *Тіл, билік және педагогика: тілдік азшылық балаларының білім алуы.* — Клэвдон: *Multilingual Matters*, 2000. — 310 б.
2. Гарсиа О., Вэй Л. *Транслингвализм: тіл, екітілділік және білім беру.* — Лондон: *Palgrave Macmillan*, 2014. — 180 б.
3. Сенос Х., Гортер Д. *Мектеп контексіндегі көптілділікті зерттеуде көптілдік тәсілге қарай // Қазіргі тіл журналы.* — 2011. — 95-том. — 339-343 б.
4. Сенос Х., Гортер Д. *Педагогикалық транслингвализм.* — Кембридж: *Cambridge University Press*, 2020. — 160 б.
5. Джесснер У. *Үшінші тілді оқыту: нәтижелер, үрдістер және қиындықтар // Тіл оқыту.* — 2008. — 41-том, №1. — 15-56 б.
6. Кук В. *Көп құзіреттілік: екінші тілді меңгеруді зерттеудегі жаңа бағыт // Екінші тіл үдерісін түсіну / Ред. З. Хан, Э. Финнеран.* — Клэвдон, 2016. — 16-26 б.
7. Вэй Л. *Сәт талдауы және транслингвальды кеңістік: Ұлыбританиядағы қытай жастарының дискурстық сәйкестік құрылымы // Прагматика журналы.* — 2011. — 43-том, №5. — 1222-1235 б.
8. *Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі. Орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты.* — Нұр-Сұлтан, 2022.
9. Сейітқали Ж.А. *Көптілді оқытудың теориялық-практикалық негіздері // Қазақстан мектебі.* — 2021. — №4. — 12-18 б.
10. Уильямс С. *Екітілді орта білім беру контексіндегі оқыту мен үйрету әдістерін бағалау: PhD диссертациясы.* — Бангор: *Уэльс университеті*, 1994.